

KUTLU DOĐUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER
VE İNSAN ONURU”
SEMPOZYUMU

(19-21 NİSAN 2013)
KONYA

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI / 1044
İLMİ ESERLER: 165

Tashih:

Sedat MEMİŞ
Hacı Duran NAMLI

Grafik & Tasarım:

Abdullah PAÇACI

Baskı:

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
(0312) 341 92 34

1. Baskı Ankara 2014

ISBN

2014-06-Y-0003-1044
978-975-19-6234-8

Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyonu Kararı
15.07.2014/34

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim:

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

1- EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

Prof. Dr. Mahmut AYDIN¹

Asım DURAN²

GİRİŞ

Günümüzde çeşitli platformlarda insan onuru (*human dignity*) kavramı kullanıldığında zihinlerde her şeyden önce hukuki bir meseleyle karşı karşıya olduğumuz izlenimi doğmaktadır. Böyle bir izlenimin doğmasında elbette insan haklarına yönelik bildirimlerde insan onuru kavramının özellikle belirtilmiş olmasının önemi büyüktür. Son 70 yılın ulusal ve uluslararası neredeyse tüm insan hakları bildirgelerine ve sözleşmelerine baktığımızda insan onuruna, temel hukuki bir hak olarak atıf yapıldığını görmekteyiz. Örneğin 1948 yılında *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 1. maddesinde “Bütün insanlar özgür, onur (*dignity*) ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar,”³ ifadesi yer almaktadır. *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*'nda da “İnsan onuru ihlal edilemez. Saygı gösterilmeli ve korunmalıdır,”⁴ denmektedir. Benzer şekilde *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*'nın *Başlangıç* kısmında da “onur” kavramına atıf yapılarak “... her insanın onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu”⁵ belirtilmiştir. Ayrıca Avrupa'da birçok ülkenin anayasalarında insan onuruna atıflar yapılmıştır. Tüm bu atıflar, insan onurunun vazgeçilemez ve devredilemez bir hak olduğunu vurgulama-

1 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

2 Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Araştırma Görevlisi.

3 *The Universal Declaration of Human Rights*, <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, (20.03.2013).

4 *Charter of Fundamental Rights of the European Union*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, (20.03.2013).

5 *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf, (20.03.2013).

sının yanında eşitlik, adalet ve insan hakları gibi temel hakların insan onuru kavramı çerçevesinde yorumlanması gerektiğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla insan onuru derken, çok yönlü, dominant ve evrensel bir kavramla karşı karşıya olduğumuzun farkına varmamız gerekir.

Bu bildiriye cevabını aradığımız ana soru, temelde hukuki bir kavram olarak görülen insan onurunun, hukukun ötesinde evrensel bir “değer” olup olmadığıdır. Bu ana soru bağlamında bildiriye yanıt aradığımız diğer sorular da şunlardır: İnsan onuru kavramının çerçevesini çizmeye yönelik çabalar, kavramın evrensel bir değer olduğu fikrine bizi götürür mü? Köklerinin Batı felsefesi ve medeniyetinde aranmasına karşın diğer kültür ve medeniyetlerde de insan onuru kavramına yönelik bir zemin bulabilir miyiz? Birbirleriyle bağlantılı olan tüm bu sorular dinî, ahlaki-etik ve felsefi bir “değer” olarak insan onurunun teorik zeminini bize gösterdiği gibi pratik tezahürlerini de görmemize yardım edecektir. Tüm bu sorulara cevap ararken bu bildiriye hem İslam dininin hem de diğer dinsel geleneklerin insan onuruna yönelik tutumları üzerinde derinlemesine durmayacağız. Zira sempozyumda bildirisi bulunan diğer arkadaşlar bu konuları ayrıntılarıyla zaten anlatacaklar. Bunun yerine biz, -yukarıdaki sorularda da ifade ettiğimiz gibi- insan onuru kavramının etik-ahlaki bir değer olarak zeminini tartışmaya çalışacağız. Bunun ne anlama geldiğini sorgulayacağız. Tarihsel süreç içerisinde bu husustaki tartışmalar çerçevesinde söz konusu kavramın yerini irdeleyeceğiz.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İNSANIN DEĞERİ VE ONURU

Belki de bugün insan onuru kavramı ile ilgili en zor durum, kavramın tam olarak neyi ifade ettiğini söyleyebilmektir. Bunun için kelimenin tarihsel kökeninden yola çıkarak bir anlam arayışı bize yardımcı olur mu sorusu akla gelmektedir. Açıkçası insan onuru kavramının tarihsel bağlamdaki kullanımlarından yola çıkarak ortak bir tanımda uzlaşabilmek pek de mümkün gözükmemektedir. Zira aşağıda da göreceğimiz üzere Antik Çağdan itibaren “onur” (*dignity*) kavramı, sürekli anlam değişikliklerine uğramış ve insan onurunun dayanak noktaları tarihsel bağlama göre yenilenmiştir. Öyle ki kavram, birbirine zıt olan fikirler için bile referans olarak kullanılabilmiştir. Örneğin eşitlik, adalet gibi temel insan haklarının yanında eşcinsel evlilikler gibi son yıllarda tartışılan konular, insan onuru kavramı üzerinden temellendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla insan onuru derken, eklektik bir kavramla karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyiz.

İnsan onuru kavramına günümüz hukuk metinlerinden yola çıkarak tam bir tanım bulabilmek de zordur. Zira gerek *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*, gerekse ulusal ve uluslararası diğer sözleşmeler ve yasal düzenlemeler, onur kavramına sürekli atıf yapmalarına karşın kavramın içeriğine yönelik herhangi bir açıklamaya da yer vermemişlerdir. Her ne kadar bu sözleşmeler insan onuru ve insan haklarının temel insani haklardan olduğunu belirtmiş olsalar da herhangi bir tanım da yapmamışlardır. Bunun

yerine birey onurunun tüm hukuki hakların temeli olduğunu, doğuştan geldiğini ve devredilemez bir yapı arz ettiğini vurgulamışlardır. Belki de bu yüzden kimi düşünürler, söz konusu kavramı sınırları belli olmayan ve farklı görüşlere kaynaklık edebilecek geniş bir kavram olarak kabul etmişlerdir.

O halde yapılması gereken şudur: İnsan onuru, hem ahlak-etik, hem dinî, hem felsefi hem de hukuki bir kavram olduğu için belli noktalardan hareketle bir tanım yapmak yerine söz konusu kavramın anlamını kavrayabilmek için onun linguistik yönlerinin haritasını çizmek ve ana hatlarını belirlemek gerekir.⁶ Bu yapıldığı takdirde kavramın sadece teorik yönü değil; aynı zamanda insanı toplumla ilişkiye hazırlayan pratik yönü de açığa çıkmış olacak ve insan onurunun, temel haklar açısından eşitliğe vurgu yapan bir değer olduğu anlaşılacaktır.⁷

Türkçe sözlüklere baktığımızda onur kavramının iki yönlü tanımlandığını görürüz. Birincisi “insanın kendisine duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzeti nefis” anlamındadır. İkincisi ise, “başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar”⁸ şeklindedir. Sözlük anlamlarından hareketle onur kavramının içeriden ve dışarıdan saygıyı hak eden temel bir değer olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki içeriden saygı ifadesini, kişinin kendi varlığının bilincinde olarak insan onurunu kırııcı söz ve eylemlerden kendisini uzak tutması şeklinde anlamak kanaatimizce yanlış olmaz. Çünkü kişinin kendi haysiyetini koruması, öncelikle kendi vicdanına karşı bir sorumluluktur. Dışarıdan saygı ifadesi de her bireyin insan olarak doğması nedeniyle insanlığa yaraşır bir muameleyi hak ettiğini ifade etmektedir. Böyle bir muameleyi hak etmesi için insanın bir değerinin olması gerekir. Bu anlamda biz, bir kimseye –olumlu ya da olumsuz- bir muamelede bulunduğumuzda her şeyden önce o kimsenin bizim açımızdan “değer”ini de belirtmiş oluruz. Dolayısıyla insanların birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinde “değer” kavramı bir ölçü olarak insan eylemlerini birçok açıdan etkilemektedir.

Peki, bir tür olarak insanın değeri ve onuru nereden gelmektedir? Yahudi ve Hristiyan düşüncesine bakarsak bu değer ve onur, insanın bizzat tanrının suretinde (*image dei*) yaratılmış olmasından kaynaklandığını görürüz.⁹ İslam tasavvuf geleneğinde de buna benzer fikirler bulunmakla birlikte, daha çok insanın bir tür olarak değer var-

6 Doron Shultziner, “Human Dignity: Functions and Meanings”, In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 90.

7 Jack Donnelly, “Human Dignity and Human Rights”, *Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the UDHR*, 2007, (http://www.udhr60.ch/report/donnelly-humanDignity_0609.pdf), (21.03.2013), s. 81.

8 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.514c02235e03e8.42846661, (21.03.2013).

9 bk. Kitabı Mukaddes, Yaratılış, 27-28.

lıklar arasındaki üstün ve merkezi konumuna atıf yapılmıştır. Bunun yanında ahlaki eylemlerin insanın değerini ve haysiyetini etkilediğine dair Kur'an'daki birçok ayet, en azından insan için asli, değişmez ve dışarıdan verili bir değer ve onurun olmadığını ima etmektedir.

Felsefe çevrelerinde ise insan onuru, daha çok insanın yapısal özelliklerinin bir sonucu olarak içsel bir değer olarak takdim edilmiştir. Özellikle aydınlanmadan sonra modern eşitlikçi teoriler, insan onurunu varoluşsal bir değer olarak takdim ederken, insanın özerkliğine vurgu yapmışlardır. Bu bağlamda insan olarak doğmak başlı başına bir "değer" olarak kabul edildiği için temel insan haklarının üzerinde insan onuru, "dolsaysız geçerli bir hak"ı¹⁰ temsil edecek tarzda ele alınmıştır. Şunu da ifade etmek gerekir ki insanın varoluşsal anlamda bir "değer" olarak düşünülmesi, temel insan haklarının bu değer bağlamında ele alınması sonucunu doğurmuştur. İonna Kuçuradi'nin de belirttiği gibi insan hakları bakımından insan onuru, her insanın görmesi ve başkalarına göstermesi gereken bir muameleyi dile getirmektedir. Çünkü ona göre, insanın değeri, diğer canlılar arasındaki özel yerini ifade eder. Bu değeri sağlayan şey ise insanın hem diğer canlılarla paylaştığı hem de sadece kendine has özellikleridir.¹¹ Söz konusu özelliklerin pratik hayatta açığa çıkarılmasına yardım edecek muameleyi her insan –en azından prensip olarak- hak etmektedir. Yani meseleyi sadece kavramsal çerçevede değerlendirmek, ideal bir onur ve hak kavramı yaratarak olayın pratik yönünü görmemek, insan onurunu felsefi anlamda bir "ide" haline getirecek ve sadece kavramlar dünyasına mahkûm edecektir. Bu yüzden insan onurunu, temel hakların uygulanmasına yönelik etik-ahlaki bir gerekçe olarak kabul etmek hem insanın değerini belirginleştirecek hem de insan faaliyetlerinin bu değer üzerinden yeniden inşa edilmesini sağlayacaktır.

O halde insan onuru derken, temel haklarla ilgili birçok kavramın zeminine işaret eden ve bu yüzden "her bir kimsenin insanlığa yönelik tutumu"nu¹² kastettiğimizin farkına varmamız gerekir. Bu bağlamda onur kavramı, birçok ahlaki, hukuki kavramın temel dayanak noktası ve temel değerlerin de çıkış yeri olarak anlaşılmalıdır. Diğer bir deyişle onur, sadece bir fikir olmaktan ziyade toplumsal görevler ve temel hakları da yürürlüğe koyan bir içeriğe sahiptir. Bu hakların zemini olarak onur kavramına yapılan

10 Christian Starck, "Özgürlük İle Güvenlik Arasındaki Gerilim İlişkisinde İnsan Onuru", *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları* İçinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 74.

11 İonna Kuçuradi, "İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları", *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları* İçinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 78

12 Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", s. 82.

her atıf, insanın tüm yaşamı üzerinde evrensel bir değer taşımaktadır.¹³ Bu açıdan bakıldığında, kavrama yüklenecek her anlam ve onun değişik noktalardan hareketle yapılacak yorumları neticede insan hakları uygulamaları için bir perspektif oluşturacaktır.¹⁴

Temel hakların kendisine göre belirlendiği zemin ve perspektif olarak insan onuru, insanın çevresindeki varlıklardan farklı özelliklere sahip bir varlık olduğuna vurgu yapan bir kavramdır. Ya da “kişi” olarak insanın yerine ve önemine işaret etmektedir. Bu önem, İslami gelenekten beslenen bir kimse için ancak ahlaki zemine bağlı olduğu müddetçe kabul edilebilirdir. Yoksa insanın önemi hiçbir ahlaki değere yaslanmadan olduğu gibi kabul edildiğinde, ahlak dışı davranışların bile sırf insan olarak doğmak nedeniyle hürmete layık olduğu gibi bir yanılgıya düşülebilir.

Bu noktada sorulması gereken soru şudur: İnsan onurunun evrensel bir değer olarak kabul edildiğine ve tüm insanların temel haklar açısından eşit muamele görmesini sağlayacak bir onura sahip olduğuna dair tarihsel süreçte hem teorik hem de pratik örnekler var mıdır?

ONUR KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Tarihsel süreç içerisinde insanın evrendeki yeri ve önemi değişik biçimlerde anlaşıldığı için doğal olarak onunla birlikte anılan onur kavramı da bu değişik yorumlama biçimlerinden nasibini almıştır. Çünkü her toplumun ve kültürün olaylara bir bakış tarzı vardır. Bu da o toplumun olayları yorumlama biçimlerini derinden etkiler. Dolayısıyla bir toplumun olaylara bakarken yorum gelenekleri ve yorum kriterleri nelerse sonuçta o toplumun bireyleri de buna uygun hareket ederler. Bu bağlamda onur kavramına baktığımızda tarihsel dönemlerin yorum gelenekleri içerisinde sürekli değiştiğini ve toplumsal hayatta buna göre şekil aldığını görebiliriz. Tarihsel bağlamda onur kavramının yorumlanması ile ilgili olarak kabaca birkaç bakış açısının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Birincisi, antik Yunan ve özellikle Roma döneminin sosyo-politik yapısı ve evren merkezli bakış açısı. İkincisi, Orta Çağın hâkim din –özellikle Hristiyan merkezli dünya görüşü. Üçüncüsü, aydınlanmadan sonra –özellikle Kant’ın teorileriyle- insan onuru kavramının anlaşılmasında *logosentrik* yorumlamaların ön plana çıkması. Dördüncü ve sonuncusu ise modern dönemde insanın içsel bir değere sahip olduğu düşüncesinden hareketle tüm bireylerin eşit onura sahip olduğu şeklindeki yönelimler. Tüm bu bakış açıları ve yorumlama kriterleri tarih içerisinde neyin onur

13 Ernesto Garzon Valdés, “Dignity, Human Rights and Democracy”, *RMM, Perspectives in Moral Science*, edited by M. Baurmann & B. Lahno, 2009, (http://www.rmm-journal.de/downloads/018_garzon_valdez.pdf) (21.03.2013), ss. 253-254.

14 Orhan Aldanmaz, “İnsan Onuru Işığında Kişisel Özerklik ve Yerellik İlkesi”, *EÜHFD*, XIV, 1–2, 2010, s. 84.

olup olmadığını belirlerken pratik uygulamalar da buna paralel bir yön çizmiştir. Şimdi bu teorileri birbirleriyle ilişkileri bağlamında inceleyerek, temel tartışma noktalarını da ön plana çıkararak konuyu daha pratik hale getirelim.

Sayıdığımız yorum geleneklerinin etkisiyle tarihsel süreçte onur kavramının, genel olarak iki yönde karşılık bulduğunu söyleyebiliriz. İlki, liyakati ön plana çıkaran (*meritocratic*) onur; diğeri ise saygı ve özerklik (*autonomy*) gibi birbirinden ayrılmayan iki unsurun bileşimi olan modern eşitlikçi onur anlayışlarıdır.¹⁵ Bu ise liyakatle kazanılan bir şeyden ziyade doğuştan gelen bir onur (*inherent dignity*)’dur.¹⁶ Liyakat merkezli onur, her ne kadar insanın kabiliyetlerinin, eylemlerinin farkında olma ve özgürce karar vermenin bir sonucu olarak anlaşılmış olsa da aslında belli bir zümrenin onuru olarak pratik hayatta karşılık bulmuştur. Buna göre özellikle İlk Çağ ve Orta Çağın onur anlayışı elit bir grubun imtiyazını koruyan bir anlama sahip olmuştur. En azından Batı düşüncesinde elit bir azınlığın değer ve saygınlığını ifade etmektedir. Kelimenin Latince ifadesi olan *dignitas*, belli bir zümrenin geniş halk kitleleri tarafından saygıya layık olmasını çağrıştırmaktadır. Zira antik Yunan’da sadece site (*polis*)’nin erkek üyeleri arasında bir eşitlikten ve haktan bahsedilmekteydi. Köleler, kadınlar ve Helen olmayanlar bunun dışında tutulmuşlardı.¹⁷

Roma dönemine gelince benzer yaklaşımların devam ettiği görülür. Bu bağlamda Roma’da onur elde etmek çoğunlukla sosyal ve politik bir statü elde etmek demektir. Bu statü de genellikle toplumun üst sınıflarının niteliklerini karşılayan bir anlama sahipti. Örneğin Roma vatandaşı olmayanlar, soylu sınıf dışındaki erkek üyeler, kadınlar ve köleler bu nitelikleri taşımadıkları düşüncesiyle onur gibi bir değerden yoksun düşünölmüşlerdir.¹⁸ Bunu şuradan çıkarıyoruz: Roma’nın önlü düşünörleri Çiçero ve Seneca, *dignitas* kelimesini daha çok kamu hizmeti ve sosyal mevki, statü anlamında kullanmışlardır. Gerçi *dignitas* kelimesi içten gelen bir onuru teorik olarak yansıtmamasına karşın; pratik olarak statü, makam daha önemli görölmüşür. Bu bağlamda Aristo felsefesinin etkisiyle insan onuru bağışlamak, affetmek, edep, ciddiyet, merhamet gibi erdemlerin yüksekliği ile kazanılan bir durum olarak kabul edilmiştir. Yoksa doğuştan

15 Andrew Brennan and Y. S. Lo, “Two Conceptions of Dignity: Honour and Self-Determination”, In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 56.

16 Gelell Hughes, “The Concept of Dignity in the Universal Declaration of Human Rights”, *Journal of Religious Ethics*, 39, 1, 2011, ss. 9-11.

17 Milton Lewis, “A Brief History of Human Dignity”, In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 96.

18 Lewis, “A Brief History of Human Dignity”, s. 96.

gelen bir özellik olarak değil.¹⁹ Gerçi Aristo'nun onuru, birtakım ahlaki değerlere bağlı olarak anlaması insanın özgür iradesine vurgu yapıyor olsa da genel olarak İlk Çağ ve Roma toplumsal yaşamında bu pek karşılık bulmamış gözüküyor. Zira dönemin sınıfsal hiyerarşi ve statü merkezli onur anlayışları, ahlaki faziletlerden ziyade makam ve neseplerden beslenmiştir.

Orta Çağ'ın dinî ağırlıklı düşünme biçiminde de statüleri ön plana çıkaran kazanılmış bir onur anlayışının hâkimiyetinin devam ettiğini görüyoruz. Gerçi ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te onur kelimesi doğrudan geçmez. Bunun yerine değişik kavramlar –örneğin onurun insanın kendinden kaynaklanan bir değerden ziyade Tanrı'nın bir lütfü olduğunu ifade eden *kavod*- geçmektedir.²⁰ Örneğin Yahudiler kendi içlerinde bir değer ve kıymete sahip olabilirler; fakat Tanrı'nın seçilmiş kulları olarak Yahudiler kendilerini tüm insanlık içerisinde özel bir noktada görmüşlerdir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta, buradaki değer ve kıymet, onların ahlaki faziletleriyle elde ettikleri ve kendilerinden kaynaklanan bir şey olmaktan ziyade, Tanrı'nın onlara verdiği dışarıdan gelen bir onurdur.²¹ Buradaki hiyerarşi ve statü, Yahudiler ve diğerleri arasında bizzat Tanrı tarafından çizilmiş ayrıma dayanmaktadır. Bu anlamda Yahudi onur anlayışı ile İlk Çağ ve Roma döneminin makam ve statü merkezli onur anlayışları arasındaki tek fark, söz konusu onurun Tanrı üzerinden temellendirilmesidir.

Hristiyan geleneğinde ise teorik olarak onur kavramı, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması (*image dei*) ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre, Tanrı'nın suretinde yaratılmış olan insan, bağımsız içsel bir değere sahiptir. Geleneksel Hristiyanlık düşüncesinin en önemli isimlerinden birisi olan Thomas Aquinas, *dignitas* kelimesini varlık âlemi içerisinde insanın konumunu belirtmek için kullanarak bu noktayı biraz daha genişletmiştir. Örneğin bitkiler kayalardan ve taşlardan daha fazla onura sahipken; melekler insanlardan daha fazla onurludurlar.²² Aquinas'ın görüşlerinden hareketle Hristiyanlık düşüncesinde onur kavramının hiyerarşik sınıflandırmaya tabi olduğu görülebilir. Teorik olarak insan onuru Hristiyanlık düşüncesinde Tanrı'nın suretinde yaratılma açısından içsel bir değer olarak kabul edilmiş olsa da pratik açıdan İlk Çağ Yunan ve Roma düşüncesinde olduğu gibi statülerin ön planda olduğu bir onur anlayışı daha

19 Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", ss. 14-16.

20 bk. Kitab-ı Mukaddes, 1. Samuel, 2: 30.

21 Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", s. 18.

22 Daniel P. Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", In *Perspectives on Human Dignity*, Edited by Jeff Malpas and Norelle Lickiss, Springer, 2007, s. 10.

belirgindir. Buna göre soylu kimseler ve ruhban sınıfı daha onurlu kabul edilmiştir. Kadınlar, serfler ve Hristiyan olmayanlar bu onurun dışında tutulmuşlardır.²³

Hemen hemen aynı dönemlere denk gelmesine karşın Kur'an'da kişi onuru, hiçbir zaman hiyerarşik ve statü merkezli olmamıştır. Bilakis Allah'a iman ve teslimiyet temeline dayanan, dolayısıyla vehbî değil kesbî yani dinî-ahlaki çabıyla elde edilen bir onur fikri, Kur'an'da düzenli olarak vurgulanan bir husus olmuştur.²⁴

İlk başlarda benzer gibi gözükken İslam düşüncesinin Yahudi ve özellikle Hristiyan düşüncesinden ayrıldığı temel nokta da kanaatimizce burasıdır. Kur'an, insanın üstün bir şekilde yaratıldığını ifade ederken, bu üstünlüğün sürekliliğini insan davranışlarıyla ilişkilendirerek meselenin pratik yönüne vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında statü merkezli değil; varoluşsal olarak insan olmakla hak edilmiş bir onurun yanında ahlaki meziyetleri ön plana çıkaran haysiyetin pratik örneklerini görmek hiç de zor olmayacaktır. Zaten Kur'an, "ruhban" sınıfına meydan okumakla hiyerarşik ve statü merkezli bir "değer" anlayışını baştan reddetmiştir.

23 Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", s. 10; Lewis, "A Brief History of Human Dignity", s. 96.

24 Tin, 95/4. ayetteki *lekad halekne'l-insane fi ehsan-i takvîm* ile İsrâ, 17/70. ayetteki *ve-lekad kerremnâ benî âdem* ifadeleri ilk bakışta onur ve şeref gibi vasıfların en başından insanda verildiğini düşündürür ki günümüzde çoğunlukla Kur'an'ın tam da böyle bir şey söylediği düşünülür. Ancak klasik tefsir kaynaklarına göre bu ayetler insanın daha doğuştan onurlu, şerefli bir varlık olduğundan söz etmemektedir. Her şeyden önce, Tin, 95/4. ayetteki "el-insan" genel olarak Âdemoğluna değil, belli bir tipolojiye, yani kafir/müşrik kişiye atıfta bulunmaktadır. Buna göre Tin suresi 4 ve 5. ayetler, "Fani bedene kefen yaraşır" fehvasınca, kafir insana, "Evet, biz sana şimdi genç, dinç, dinamik bir beden verdik; ama gün gelecek bu gençliği solduracak, erzel-i ömür denilen o acizlik, bitkinlik ve tükenmişlik hallerini de yaşatacağız." diyerek aklını başına toplayıp imana gelmesini tembihlemektedir. (bk. Ebu Abdillah el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut 1988, XX. 77-78). İsrâ, 17/70. ayetteki *kerremnâ* ifadesine gelince, bu ifade de en başından insana bahşedilmiş bir şeref ve onur payesinden değil, Allah'ın insanoğluna sayısız nimet ve ihsanda bulunmasından söz etmekte, dolayısıyla bunca ilahî nimet ve ihsanın sahibine şükürle (iman ve teslimiyet) mükellef olduğunu tembihlemektedir. Diğer bir deyişle, bu ayetteki tekrîm (mükerrer kılmak), Âdemoğluna kusursuz ve eksiksiz lütufta/ikramda bulunulduğunu belirtmektedir. (Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s. 646) Tekerimin Kur'an'daki en genel ifadesi, göklerde ve yerde bulunan her şeyin insanoğluna musahhar kılınmasıdır. (Lokman, 31/20; Câsiye, 45/13) Nitekim Taberî (ö. 310/923) "ve-lekad kerremnâ benî âdem" ifadesini, "Diğer mahlukatı insanoğlunun hizmetine sunduk" diye açıklamıştır. (Ebu Ca'fer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Beyrut 1999, VIII, 115) İnsan, iman ve teslimiyet üzere Allah'a minnet (şükür) borcunu ödemediği zaman bugünkü yaygın anlam ve kullanımıyla "mükerrer" varlık olarak anılmaya hak kazanmakta, aksi halde kafir, kenûd, katûr, zalim, ceahl gibi yergi sıfatlarıyla muttasıf olmaktadır. Altmış küsur ayetin hemen hepsinde "el-insan" kelimesinin iman ve teslimiyetten yüz çeviren insan tipine atıfla bu tür sıfatlarla anılması manidardır.

Fakat Hz. Peygamber sonrası dönemlerde, Orta Çağ'ın hâkim anlayışlarının Müslüman topluma sirayet ettiğini de burada ifade etmek gerekir. Örneğin, Emeviler döneminde Arap olanlarla Arap olmayanlar arasında yapılan ayırım, sadece politik bir ayırma değil; değer ve onur açısından da bir ayırma işaret eder. Burada insanın kişisel ahlaki becerileri ve faziletleriyle elde ettiği bir onurdan ziyade, doğuştan bir toplumsal sınıfa bağlı olmanın getirdiği bir onur fikri hâkimdir. Bu anlamda Emevi onur algısı, tam da yakın dönemlerdeki yukarıdaki fikirlerle paralellik arz etmektedir.

Aynı dönemlerde Doğu ve Asya kültürlerindeki uygulamalara baktığımızda insan onuru ve insan hakları açısından Yunan, Roma ve Hristiyan düşüncesindeki uygulamalara benzer bir durumla karşılaşırız. Örneğin Hindu geleneğinde onur kavramının, *kast* sistemine bağlı olarak hiyerarşik bir yapı üzerinden temellendirildiği bilinmektedir. Buna göre *kast*, her insana bağlı olduğu sınıf kadar onurun bir parçasını öngörmektedir. Burada "bir parça onur" ifadesi garip karşılanabilir. Fakat Hindu geleneğinin onur anlayışını karşılayan en güzel ifade budur. Zira Hinduizm'de *kast*, insanları tüm yönleriyle sınıflara ayırmakla; insanı, melekeleri ve değerleri de hiyerarşi ve statü bağlamında anladığını göstermektedir. Bu anlamda herkesin onurunun eşit olması mümkün değildir. Sosyal ve dinî statüler, onurun seviyesini belirlediği için Hindu ahlaki, hem teorik açıdan hem de pratikte haklardan ziyade görevlere odaklanmıştır. Kısacası Batı'nın geleneksel İlk ve Orta Çağ sınıfsal yapısı (soylular, din adamları, köylüler vb.) benzer şekilde Hinduizm'de de görülmektedir. Yine Çin hanedanlığı zamanında insan onuru ve haklarına yönelik göndermeler politik bir anlama sahip olduğu için medeniler ile barbarlar arasında bir onur ayırımı Çin kültüründe hâkim bir anlayış olarak geçerli olmuştur.²⁵

Aydınlanmayla birlikte Batı düşüncesinde insan merkezli fikirler doğal olarak onur kavramının dönüşümünü de etkilemiştir. Dolayısıyla insanın ontolojik açıdan değerli olduğu ve onurunu bizzat var olmakla aldığı şeklindeki görüşler daha da ön plana çıkarılmıştır. Özellikle Kant, onur kavramını bizzat insanın varlığına bağlayarak İlk Çağ ve Orta Çağ'ın hâkim görüşleri olan güç, asalet, itibar ve statü gibi dış etkileri kabul etmeyerek söz konusu kavramın anlaşılmasında yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur.²⁶ Bu ise insanın akli melekeleriyle sahip olduğu ve insan otonomisine vurgu yapan doğuştan gelen bir onur (*inherent dignity*)'dur. Kant'ın bu görüşü modern, eşitlikçi teorilerin kaynağı olmuştur. Bugün insan haklarına yönelik bildirgeler ve yasal düzenlemelerin altında insanın varoluşsal olarak bir değere ve onura sahip olduğu fikri yatmaktadır. Yani kişinin sadece insan olması hasebiyle değerli görülmesi ve insanoğ-

25 Donnelly, "Human Dignity and Human Rights", ss. 50-59.

26 Sulmasy, "Human Dignity and Human Worth", s. 11.

lunun başlı başına bir “değer” olarak takdim edilmesi.²⁷ Böylece statü, makam gibi dış etkenlerin belirlediği onur anlayışından modern-eşitlikçi onur anlayışlarına geçilmiştir.

Özellikle son yarım yüzyılda modern-eşitlikçi görüşler, temel insan haklarının yanında birçok sosyal durumun insan onuru kavramı etrafında eşitlenmesine yönelik bir tutum sergilemektedir. Bu bağlamda değişik toplumlarda, kültürlerde ve dinsel geleneklerde hak olarak nitelendirilmeyen eylemler ve talepler, insanının değeri bağlamında ele alınarak onur kavramının içerisine sokulmaktadır. Örneğin eşcinsel evlilikler, ötenazi gibi sorunlar, eşitlikçi insan haklarının bir gereği olarak kabul edilmekte ve insan onuru kavramı bunların savunulmasında dayanak noktası olarak kabul edilmektedir. Bireyin kendinden kaynaklı değeri, neticede ona herhangi bir ahlaki sınır tanımadan sınırsız bir hak arama noktasına kadar varabilmektedir. Dolayısıyla insan onurunu savunmak, kişiye ahlaki ilkeleri ve insani faziletleri göz ardı etmek suretiyle sınırsız bir hak alanı açmak anlamına gelmemelidir. İlk ve Orta Çağ’ın hâkim hiyerarşik, statü ve makam merkezli onur anlayışı, modern eşitlikçi teorilerin uç örnekleriyle ahlaki sınırları zorlayan bir alana doğru kaymıştır.

Geldiğimiz bu noktada insan onuru, evrensel bir değer olarak ne anlama gelmektedir sorusu hâlâ cevap beklemektedir. Kanaatimizce böyle bir sorunun cevabı, yukarıda genel olarak çerçevesini sunmaya çalıştığımız İlk ve Orta Çağ ile modern-eşitlikçi onur anlayışlarının arasında durmaktadır. Yani insan onurunu, temel insan haklarının kendisine yaslandığı bir zemin olarak görmek ve söz konusu kavrama, etik-ahlaki bir alan açarak insan davranışlarının rolü çerçevesinde meseleye yaklaşmak.

TEMEL HAKLARIN ZEMİNİNE YÖNELİK EVRENSEL BİR DEĞER OLARAK İNSAN ONURU

İnsan onurunun evrensel bir değer olması, temel insan haklarının zemini olmasından ileri gelmektedir. Bunun için de öncelikle söz konusu kavramın bir “değer” olarak kabul edilmesi gerekir. Zira temel haklar, değerler üzerinden gerekçelendirildiğinde bir anlam kazanırlar. Bu anlamda insan onurunu bir “değer” olarak kabul etmek, öncelikle etik-ahlak ile ilgili bir alanla ilişkili olduğumuz anlamına gelir. Bu ilişki dolayısıyla temel haklar, söz konusu ahlaki değere göre yorumlanır. O halde temel insani değerlerle çelişen bir hakkın pratik hayatta karşılık bulması zor gözükmemektedir. Bu bakımdan insan onurunun tüm hakların kendisinden çıktığı üst, “nihai bir değer” olarak kabul edilmesi söz konusu hakların mevcudiyetinin de ön koşuludur. Dahası evrensel bir değer olarak insan onuru, varlığını etik-ahlaki bir alandan aldığı için zemini olduğu

27 Nihat Bulut, “Eski Yunan’dan Aydınlanma Çağına İnsan Onuru Kavramının Gelişimine Genel Bir Bakış”, EÜHFD, XII, 3–4, 2008, s. 1.

insan haklarına indirgenemez ve onlarla eşitlenemez.²⁸ Bu anlamda insan onurunun, insan haklarının savunulmasından daha fazla şeyi ifade ettiği söylenebilir.

Evrensel bir değer olarak insan onurunun dayanak noktalarından en önemlisinin diğer varlıklar arasında insanın merkezi bir konuma sahip olduğu fikrinin yattığı söylenebilir. Bu ifadeyle biz, insanın bir tür olarak yerini belirtmekle kalmıyoruz; aynı zamanda insanın özerkliği ve özgür iradesiyle davranışlarına yön verebileceğini de vurgulamış oluyoruz. Bireysel özerklik, insanın bir tür olarak diğer varlıklardan ayrıldığı ve kendine ait yeteneklerin farkında olduğu anlamına gelmektedir. Bu da özgür iradenin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda insan onurunu savunmak, insanın özerkliğini, özgür irade sahibi olduğunu, kendi niteliklerinin farkına ve bilgisine sahip olarak davranışlarına yön verebileceğini savunmak demektir.

Ayrıca herhangi bir insanın onuru, sadece kişisel haklar fikrini savunmaya yardım etmez; aynı zamanda insan türünün onuru üzerinde bir perspektif vermeye de yardım eder. Belki de bu yüzden her bir bireyin onurları ile genel anlamda tüm insanlığın onuru arasında bir bağlantı olduğu da anlaşılmış olur.²⁹ Zira kişisel onur dediğimiz şey aslında tüm insanlığın onuru ile ilişkilidir. İnsanoglu diğer türler arasında eşsiz ve kendine özgü bir yere sahiptir. Öte yandan insanlık içerisinde de her bir insan özel ve eşsiz bir konumdadır. Bu bağlamda ben, bir başkası olmayan kişiyim; çünkü varoluşsal olarak bir başkası olmayan kişiyim ve doğuştan getirdiğim özelliklerle diğer insanlardan üstün değilim. Ayrıca ben bir hayata sahibim. Sahip olduğum bir başkasının değil; benim hayatım. Bu yüzden hiç kimse benim varlığımın yerini tutamaz.³⁰ Fakat benim varlığım tüm insanlık içerisinde bir yer tutar. Paradoksal gibi görünen bu durum, tek bir insanın onurunun korunmasına yönelik teşebbüslerin aslında genel anlamda “insan olma onurunu” korumak şeklinde düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır.

İnsan olarak her bir bireyin varoluşsal olarak eşsiz olduğu şeklindeki bir kanı, neticede insan onurunun bir tür olarak insanın değerine işaret etmektedir. Bu bağlamda her insanın varoluşsal olarak doğuştan sahip olduğu kişisel özelliklerin ve yeteneklerin açığa çıkmasına yardım edebilecek bir muameleyi hak etmesi, bu değerden kaynaklanmaktadır. Tam da burada Kuçuradi'nin şu görüşlerini aktarmakta fayda var: İnsan onuru, insanın nesnel değerinin öznel karşılığıdır ve insanın yapısal nesnel özelliklerinin ve bunlardan kaynaklanan öznel başarılarının bilgisinden kaynaklanmaktadır.³¹ Bu

28 Sulmasy, “*Human Dignity and Human Worth*”, s. 10; Donnelly, “*Human Dignity and Human Rights*”, s. 3.

29 George Kateb, *Human Dignity*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011, ss. 3-6.

30 Kateb, *Human Dignity*, s. 19.

31 Kuçuradi, “*İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları*”, s. 79.

cümleler şu açıdan önemlidir: İnsan onuru dediğimiz şey, genel olarak tüm insanlık için nesnel bir anlama sahip olan etik-ahlaki bir değer olmasına karşın; söz konusu değerın açığa çıkması, toplumsal yaşamda karşılık bulması tek tek her bireyin kişisel başarı ve uygulamalarıyla olabilmektedir. Felsefi anlamda söylersek, insanlık onuru tümel bir değere sahip olduğu için zihinlerde bir fikir olarak vardır. Ancak tikel olarak bireysel uygulamalarla açığa çıkabilir. Dolayısıyla pratik anlamda “bir kimsenin onuru”ndan bahsedilebilir. Tek tek bireylerin onuru evrensel bazda tüm insanlık için tümel bir onur fikrinin gelişmesine yardım eder. Bu anlamda bir insanın onurunu korumaya yönelik teşebbüslerin genel anlamda insanlığın onurunu korumak olarak nitelendirilmesinin gerekçelerinden birisi de budur. Her bir bireyin onurunun korunması, tümel olarak onur kavramının etik-ahlaki bir fikir olarak zihinlerde yerleşmesini sağlar. Buna göre bir kimseyi insanlık onuruna yakışmayan bir muameleye maruz bıraktığımızda, sadece o kişiye kötü muamelede bulunmuş olmayız; aynı zamanda paylaştığımız insanlık onurumuza da zarar vermiş oluruz.³² Tersinden örnek vermek gerekirse, dünyanın herhangi bir yerinde insan hakları ihlaline engel olduğumuzda, sadece oradaki bir insan hakkı ihlaline engel olmayız; diğer taraftan genel olarak insanlık onurunu korumaya çalışmış oluruz. Daha birçok örnek verilebilir. Ancak bu örneklerin insan onurunun salt teorik değil; pratik tezahürlerle –özellikle ahlaki eylemlerle- “gösterilmesi gereken” bir hadise olduğunu göstermede yeterli olduğunu düşünüyoruz.

SONUÇ

İnsan onurunun evrensel bir değer olarak yerini sorguladığımız bu bildiriye, söz konusu kavramın temel hakların gerekçesi olan ahlaki bir değer olduğu ve bireyin başkalarına yönelik tutum ve davranışlarına yansımaları gerektiği sonucuna varmış bulunuyoruz.

Peki, insan onurunu bu bağlamda değerlendirmenin pratik düzeyde ne gibi sonuçları olabilir?

Bu soru değişik açılardan cevaplandırılabilir. Birincisi, böyle bir görüş, temel insan hakları ne devletten ne de diğer harici otoritelerden kaynaklanmadığını ima eder.³³ Böylece geçmişte olduğu gibi harici bir otoriteden kaynaklanan asalet, statü gibi suni sınıflandırmalardan insan onuru ve hakları kurtarılmış olur. Belli elit bir grubun imtiyazından kurtarılan insan hakları tüm insanları kapsayan evrensel geçerlilik halini alır.

32 Kucuradi, “İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları”, s. 79.

33 Oscar Schachter, “Human Dignity as a Normative Concept”, The American Journal of International Law, 77, 4, 1983, s. 853.

İkincisi, insan onurunun evrensel bir değer olarak kabul edilmesiyle total otoritelerden bağımsız yeni haklar üretilebilir veya var olan hakların yeni koşullara uyum sağlayabilmesi için insan haklarının çerçevesi güçlendirilebilir.³⁴

Üçüncüsü, otoritenin ve hukukun üstünde evrensel bir değer olarak insan onuru, otoriteyi ve hukuku düzenleyen üst merci ve kontrol mekanizması olarak işlev görebilir. Böylece en azından çeşitli kültürlerde –dini veya ahlaki nedenlerle- toplumsal kabul görmüş hiyerarşik onur anlayışından temel haklar açısından eşitlikçi onur anlayışına geçilerek belli bir sınıfın imtiyazı engellenmiş olur.

Dördüncüsü, insan onuru salt devletlerin ve hukuki yaptırımların bir nesnesi haline dönüştürülmemiş olur.³⁵ Bu şu anlama gelmektedir: insan onuru, hukuki normlar üzerinde anlaşılabilir, yorumlanabilir ve hukuki yaptırımlarla sınıflandırılabilir “edilgen” bir norm değildir. Aksine hukuki normları düzenleyen ve şekillendiren “etkin” bir değerdir. İnsan faaliyetlerine etki eder; onların yönünü çizer ve dolayısıyla tüm insani davranışlara kendinden bir “değer” ve anlam katar. Bu bağlamda değer fikrinden yoksun olarak insana yaklaşmak, kişiyi tabiatın bir nesnesi haline getirerek onun istismar edilmesine sebep olacaktır. Temel değerler üzerinden insana yaklaşmak, bu değerler çerçevesinde insan davranışlarını anlamak ve yorumlamak istismarların da önüne geçecektir.

Son olarak, insan onuru kavramının sadece Batı düşüncesi ve felsefesinin bir ürünü olarak görülmesinin önüne geçilmiş olur. Ya da “evrensellik” iddiasının Batı medeniyeti üzerinden sunulması gibi bir illüzyona düşülmemiş olur. Zira yukarıda da gördüğümüz üzere Batı düşüncesinde insan onuru, elit bir azınlığın değerini ve saygısını ifade eden bir tarzda tarih sahnesine çıkmıştır. Modern-eşitlikçi teorilerle bu düşünce kırılmış olsa da İlk ve Orta Çağ’daki yaygın kullanımına bakıldığında, onur kavramına Batı merkezli köken arama çabasının çok da insafli olmadığı sonucu çıkmaktadır. Şu halde insan onurunu belli bir kültürün ortaya çıkardığı bir kavram olarak değil; tüm kültürler ve medeniyetlerde farklı biçimlerde ifadesini bulan kapsayıcı bir “değer” olarak görmek daha tutarlı bir yaklaşım olacaktır.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mahmut Bey’e teşekkür ediyoruz. Gerçekten evrensel bir değer olarak insan onuru konusunu eski Yunan’dan, Yahudilikten, Hristiyanlıktan Müslümanlığa, Hinduizme değişik çerçevelerle önümüze koydu, taşıdı.

34 Schachter, “*Human Dignity as a Normative Concept*”, s. 853.

35 Jutta Limbach, “Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi-Almanya’daki Hukuki Durum”, *Demokrasinin Garantisi: İnsan Onuru ve İnsan Hakları* içinde, Editör: Ulrike Dufner, İstanbul, Sena Ofset, 2008, s. 66.

Hakikaten insan onurunun, onur kelimesini çıktığı kültürü de hesaba katarak sadece bir kültürün, sadece Batı'nın ortaya koyduğu bir değer değil aslında her kültürde var olan farklı isimlerle anılan o ortak değeri çağrıştırdığı noktasındaki en son tespiti ile gerçekten önemli bir noktaya temas etti.

Teşekkür ediyoruz.

Bugün en çok tartışılan konulardan birisi de insanın bedeni üzerindeki hakkı meselesi. İnsanın mı bedeni üzerinde hakkı var beden mi insan üzerinde hakkı var meselesi bugün insan onuruyla ilgilenen insanlara göre insanın bedeni üzerinde hakkı var diyenlerin bize göre birtakım gayriahlaki taleplerin de mesnedi gibi görünmektedir. Bizim dinî ve İslami anlayışımızda beden mi insan üzerinde hakkı olduğu gerçeği açık veya malum ve maruftur ayetler ve hadisler çerçevesinde.

Dolayısıyla bu tür kaygan zeminlere işi düşürmeden Mahmut Bey'in söylediği gibi bir ortak değer olarak ve insan olmanın insana bahşettiği değer olarak bu konuyu bir kavramsal çerçeveye oturttu hocamız. Çok teşekkür ediyorum.

Şimdi, söz sırası değerli dostumuz Prof. Dr. Ejder Okumuş Bey'de. Bireysel onur toplumsal onur nedir, ilişkileri konusunu sunacaklar.

Buyurun hocam.